



„Spolu a spokojne“. Obrazy integrovanej spoločnosti v mestskom plánovaní

**„Together and Contented“.
Images of Integrated Society in Urban Planning**

Slavomíra Ferenčuhová

ABSTRACT The article attempts to introduce *urban planning* as a particular field of interest within urban sociology and studies of urban change. In the introduction, urban planning is defined as an activity interconnecting production and use of expert knowledge, decision making on the level of local governance, and *processes of creating representations* of a city and – especially – its inhabitants. This approach is clarified in more detail when adopted to explain the role of these representations within contemporary urban planning. According to some authors, urban planning in Europe has been on the rise since 1980s, due to the attenuation of the nation state’s role as guarantor and planner of cities’ prosperity. Creating specific images of the ‘place’ and ‘local identity’ production become an important part of urban planning in this new context. Critical readings of case studies, as well as the proposed example of the city of Brno and the document *Strategy for Brno*, raise the question about the role representations of city inhabitants play in attempts to “integrate” urban society and in strengthening the importance of the city as a structure of “identification” for inhabitants. Finally, the chances of cities competing with nation states as “levels” of identification are considered and questioned.

KEY WORDS Brno, „otherness“, post-socialist city, representation processes, social integration, strategical planning, urbanism and urban planning

Úvod

Európske mestá – ich fyzická podoba a život v nich – sa od počiatku modernej doby nepremieňajú samovoľne, náhle a pred pasívnym pohľadom obyvateľov a správcov. Ich štruktúra nesie stopy každodenných aktivít veľkého počtu individuí a skupín sledujúcich vlastné záujmy, a zároveň je z nej možné vyčítať vplyv obecných spoločenských trendov, ktoré ďaleko presahujú úroveň regiónu i štátu. Máloktorá zmena mestského prostredia sa však udeje bez vedomia (a často zásahu)

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 2/2006. S. 133–152. ISSN 1214-813X.

Táto štúdia vznikla s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR – výzkumný záměr „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM002 1622408). Časť práce bola prezentovaná v anglickom jazyku na *IMIS-COE B6 Workshop on Ethnic Diversity and Urban Public Space in Amsterdam, May 26–28, 2005*, pod názvom „Place of Minorities in Contemporary Urban Planning in Post-Socialist Countries. Looking for ‘Otherness’ in *Strategy for Brno*“.

odborníkov na riadenie mesta. Mestské plánovanie napriek tomu nie je príliš bežným predmetom záujmu výskumníkov poznávajúcich nedávny a súdobý vývoj českých miest a ich premeny. To, že sa jedná o predmet v českom prostredí zaujímavý, však dokazuje popis historicky sa meniacej roly i podoby plánovania rozvoja miest v období socializmu a po páde železnej opony, ktorý ponúka Jiří Musil (2002a,b), i jeho poznámka o dosiaľ chýbajúcom preskúmaní procesu tvorby i obsahu koncepcií rozvoja pred rokom 1989. Premeny organizácie lokálnej správy a nové úlohy „plánovania rozvoja“, pred ktorými sa ocitli české mestá v deväťdesiatych rokoch, popisujú Balchin, Sýkora a Bull (1999), a o niektorých nových stratégiách uplatňovaných lokálnou správou a odborníkmi na rozvoj a zaisťovanie prosperity miest a príliv zdrojov v prípade hlavného mesta Prahy píše Jana Temelová (2005). Na nasledujúcich stranách sa pokúsím predstaviť mestské plánovanie ako predmet spoločenskovedného skúmania zameraného na poznávanie miest, ich premien a života ich obyvateľov. Predstavím pritom práce a prístupy, ktoré umožňujú nahliadať na mestské plánovanie ako na expertnú činnosť, ktorá je súčasťouestskej/lokálnej správy, a zároveň ako na proces utvárania hodnotovo podmienených reprezentácií mesta a jeho obyvateľov a ich plánovanej budúcnosti. Štúdie, z ktorých vychádzam, na jednej strane poukazujú na význam takéhoto poňatia mestského plánovania pre porozumenie jeho vplyvu na život mestských obyvateľov a na premeny mesta samotného. Na druhej strane ho tiež umožňujú vidieť ako činnosť, ktorá prostredníctvom svojich tvorcov odráža širšie spoločenské premeny a ukazuje vývoj súčasných miest a ich riadenia v kontexte lokálnom, národnom i globálnom. Poznatky vychádzajúce zo štúdií miest v západnej Európe a Spojených štátoch sa pokúsím vzťahovať k situácii v druhom najväčšom meste Českej republiky – Brne. Stručný popis hlavného súčasného plánovacieho dokumentu mesta Brna *Strategie pro Brno* a v ňom obsiahnutých obrazov jeho obyvateľov umožňuje nahliadnuť na podobu produktov dnešného plánovania. Najmä však upozorňuje na možnosť a potenciálny prínos prístupu, ktorý poznávanie mestského plánovania stredne veľkých európskych „post-socialistických“ miest, akým je Brno, vzťahuje k širšiemu teoretickému i spoločenskému kontextu.

Predmet štúdia: predstavy o budúcnosti mesta a jeho obyvateľov

Plány rozvoja miest sú výsledkami práce expertov na ich usporiadanie a riadenie. *Mestské plánovanie* sa čiastočne prekrýva s plánovaním *územným*, ktoré spočíva vo vymedzovaní budúceho využitia pozemkov; zároveň ho však presahuje. Jediné a jednotné vymedzenie súdobého pojmu *mestské plánovanie* pravdepodobne neexistuje. Ako ilustráciu ľahko dostupnej a pomerne rozšírenej definície je možné uviesť tú, ktorú ponúka Wikipedia – otvorená on-line encyklopédia:

Urbánne či mestské plánovanie je disciplínou, ktorá sa zaoberá fyzickým, sociálnym a ekonomickým rozvojom metropolitných oblastí, obcí a (susedských) štvrtí, a to v rámci obecného plánovania využitia pozemkov (pôdy).

(Wikipedia, 22. 9. 2006, preklad S. F.)

V odborných textoch zaoberajúcich sa mestským plánovaním, jeho históriou a teóriou, nájdeme v podstate obmeny tejto definície, doplnené o dôrazy na vybrané aspekty činnosti, ktoré autori a autorky považujú za podstatné. Nigel Taylor vo svojej knihe *Urban Planning Theory since 1945* popisuje mestské plánovanie ako disciplínu zameranú primárne na plá-

novanie (vy)stavaného prostredia. Pripomína zároveň, že zmeny mestského prostredia nie sú bez vplyvu na rurálne alebo na prírodné okolie, a preto je možné ako nad alternatívnym označením plánovania miest uvažovať nad širším pojmom „environmentálne plánovanie“ (Taylor 2003: vi). Clara H. Greed (1999) zase upozorňuje na mnohosť *rôznych mestských plánovaní*, ktoré majú vlastné „agendy“ i „priority“, ako napríklad „environmentálne plánovanie, mestský design, Euro-plánovanie, trhovo orientované plánovanieestskej obnovy“, či sociálne plánovanie (Greed 1999: 3). Ako presne vymedziť a teoreticky uchopiť mestské plánovanie, je otázkou i pre autorov čítanky *Readings in Planning Theory* Susan S. Fainstein a Scotta Campbella (2003). Podľa Fainstein a Campbella je často definované dvomi spôsobmi – na jednej strane stoja definície, ktoré vychádzajú z *predmetu plánovania* (tj. zo spôsobov využitia zastavaných i nezastavaných pozemkov), na druhej tie, ktoré za určujúcu charakteristiku urbánneho plánovania považujú *proces rozhodovania* (Campbell a Fainstein 2003: 2). Ako ďalej tvrdia, „hranice medzi činnosťou plánovačov a iných odborníkov (projektantských firiem, architektov, mestských zastupiteľov) nie sú ostré – plánovači robia i iné veci než plánovanie, a naopak ostatní odborníci sa na ňom môžu často podieľať“ (Campbell a Fainstein 2003: 2, preklad S. F.). Odpovedať na otázku, kto je vlastne plánovač a čo robí, je zložité i preto, že urbánne plánovanie využíva kombinácie metód a prístupov, často vypožičaných od príbuzných disciplín. Väčšmi než jediná metóda ho preto vystihuje „zameranie na miesta a priestory; záväzok voči mestským obyvateľom a pragmatická orientácia na profesionálnu prax“ (Campbell a Fainstein 2003: 2).

Definíciu mestského plánovania môžeme rozšíriť o dôraz na jeho „ciele“ a s určitým zjednodušením ho chápať ako plánovanie *spoločenských* zmien, ku ktorým má napomôcť úprava priestoru (Fainstein a Fainstein, in Frisch 2002). Ovpľyňovanie života obyvateľov a vytváranie „dobrého“ mesta predstavuje ako cieľ súčasného plánovania Nigel Taylor (1999). Toto zameranie podľa neho nebolo vždy súčasťou mestského plánovania – aspoň nie vo Veľkej Británii, ktorej prípad popisuje. Od tridsiatych rokov 20. storočia, keď v Británii získalo veľkú podporu, až do rokov šesťdesiatych bolo totiž mestské plánovanie zamerané najmä na úpravu fyzického prostredia mesta. Chápané ako „prirodzené predĺženie architektúry a/alebo stavebníctva“, nekládlo si príliš otvorene za cieľ ovplyvňovať život obyvateľov. Taylor považuje zmenu jeho orientácie do značnej miery za reakciu na uvedomenie si dopadov necitlivého povojnového plánovania a za vyjadrenie snahy zmierniť sociálne nerovnosti (Taylor 1999: 29–30).

Praktické zameranie plánovania a jeho orientácia na „akciu“ a nastoľovanie zmeny určuje i otázky, ktoré si kladú jeho teoretici. Teória urbánneho plánovania by podľa Taylora mala okrem iného odpovedať na otázky, čím je charakteristické „vysoko kvalitné mestské prostredie“, za akých podmienok môžeme takéto prostredie vytvoriť, a v prípade, že „samotné verejné mestské plánovanie je jednou z týchto podmienok, mala by pomáhať zistiť, akú úlohu môže zohrávať v tvorbe lepšieho prostredia pre ľudský život“ (Taylor 2003: vii–viii). Riešenie podobných otázok teórii plánovania predkladá aj úvodná kapitola Susan S. Fainstein a Scotta Campbella k výberu základných textov v už vyššie zmienenej čítanke. Nasledovnú otázku uvádzajú hneď na prvej stránke ako ústrednú pre teoretické štúdium plánovania: *Akú rolu môže plánovanie zohrávať v utváraní dobrého mesta a regiónu v rámci obmedzení, ktoré kladie kapitalistická politická ekonomika a demokratický politický systém?* (Campbell a Fainste-

in 2003: 1; preklad a dôraz S. F.) Hoci, ako ďalej tvrdia, ich snahou nie je ponúknuť modelový postup pre plánovanie, i ďalšie otázky sa vzťahujú k podmienkam, ktoré ovplyvňujú možnosti plánovačov *meniť a zlepšovať* prostredie mesta a život obyvateľov.

Na rozdiel od vyššie zmieneného tvrdenia Nigela Taylora, podľa ktorého sa urbánne plánovanie až do šesťdesiatych rokov 20. storočia príliš nezaujímal o vlastný vplyv na život mestských obyvateľov, ponúka francúzska filozofka Françoise Choay (1965) vo svojom historickom výklade zrodu urbanizmu iný pohľad. Počiatky snáh premyslene, odborne, a najmä *vedecky* zasahovať do usporiadania mesta ako celku siahajú v európskom prostredí do obdobia priemyselnej revolúcie. Urbanizmus ako *veda* či *disciplína* sa podľa Françoise Choay sformoval v 19. storočí (Choay 1965: 8). Hoci plánovité usporiadavanie miest existovalo i v staroveku, a preto je korene moderného urbanizmu možné hľadať v tejto tradícii (viď Vacková v tomto čísle), vznikajúca disciplína sa od predchádzajúcich „umení staviteľstva“ líšila. Jej odlišnosť spočívala nielen v „reflexívnom a kritickom charaktere“, ale najmä v „okázalej *vedeckosti*“ (Choay 1965: 8). Podľa Françoise Choay viedli náhla premena podoby sídel, rast počtu obyvateľov a vnímaná chaotickosť priemyselného mesta k rozvíjaniu dvoch spôsobov uvažovania o moderných mestách a živote v nich. Na jednej strane stáli pokusy o vedecký a nezaujatý popis prebiehajúcich javov. Druhý prístup zmeny zároveň sledoval i hodnotil a pokúšal sa formulovať normy a odporúčania pre riadenie a fyzické usporiadanie miest, ktoré by bolo v súlade s predstavami o ideálnom živote spoločnosti a napomáhalo by ich realizácii. V rámci tohto prístupu mali prvotné úvahy o spôsoboch obnovenia poriadku podobu utopických vízií (Choay 1965: 10–15). Autormi týchto diel, ktoré Choay nazýva „pre-urbanistickými“, boli *generalisti* 19. storočia (historici, ekonómovia a/alebo politici). Neskôr sformovaný urbanizmus – teoretický i praktický – sa naproti tomu stal záležitosťou špecialistov, ktorí hľadali oporu pre vlastné predstavy o rozvoji mesta v odborných poznatkoch. Realizácia predstáv o ideálnom rozvoji mesta sa postupne stávala „technickým problémom“ (Choay: 1965: 30).

Samotné slovo „urbanizmus“ sa zjavilo na počiatku 20. storočia a v bežnom jazyku dnes označuje „inžinierske staviteľstvo, vytváranie plánov miest, a zároveň mestské formy typické pre rozličné epochy“; definovaný ako „veda a teória ľudského staviteľstva“, odkazuje tento pojem na predpokladanú vedeckú podloženosť ideí, ktoré stoja v základe rozhodovania o zásahoch do mestského usporiadania (Choay 1965: 8, 30). Tieto idey sú predmetom štúdia Françoise Choay v jej práci *L'urbanisme: utopies et réalités (Urbanizmus: utópie a reality, 1965)*, i v neskoršom diele *La règle et le modèle (Pravidlo a model, 1996)*. Choay sa väčšmi než o „konkrétny svet mesta“ a skutočne postavené budovy zaujíma o „priestor a mesto písané“, o ich prítomnosť v odborných textoch, ktoré náležia urbanizmu ako disciplíne (Choay: 1996: 15). Téma je zdanlivo odťažitá od reálneho mestského sveta a jeho problémov. Françoise Choay sa však naopak čuduje opomínaniu urbanistických textov tými, ktorí sa pokúšajú pochopiť priaznivé i negatívne (podľa uhlu hodnotiaceho pohľadu) zmeny mestského života. Pozornosť výskumníkov poznávajúcich život v meste zvyčajne nepriťahujú texty – považujú ich totiž za nevinné a bez účinku. Podľa Choay sú však javy, ktoré sociálni vedci pozorujú a označujú za problematické, často práve výsledkom snáh o realizáciu týchto „papierových predstáv“ v hmotnom prostredí mesta (Choay 1996: 15). Choay neupozorňuje na dopady akejsi nedostatočne reflexívnej či sociálne necitlivej tvrdej vedy.

Urbanistické koncepcie, aj keď formulované ako výsledky vedeckej práce, podľa nej totiž naopak nie sú prosté hodnôt a predstáv o *vhodnom* rozvoji mesta a o živote jeho obyvateľov. Práve tie sa premietajú do dielčích rozhodnutí a zásahov do podoby mestských priestorov, a následne i do ich dopadov na mestský život. V závere svojej úvodnej eseje k antológii *L'urbanisme: utopies et réalités* Françoise Choay tvrdí:

Napriek predstieraniam teoretikov, mestské plánovanie nie je predmetom „tvrdej“ vedy. Dokonca samotná myšlienka vedeckého urbanizmu je jedným z mýtov industriálnej spoločnosti. V základoch akéhokoľvek návrhu na územné usporiadanie, za všetkými racionalizáciami a poznáním, ktoré sa tvári, akoby mu dodávalo pravdivosť, sa skrývajú preferencie a systémy hodnôt.

(Choay 1965: 74)

Vo svojom texte používam spojenie *mestské plánovanie*, alebo tiež *plánovanie mestského rozvoja*, ako označenie aktivity zameranej na rozvoj, úpravu a určovanie využitia mestských priestorov. Súčasne však pod tento pojem spadá plánovanie zvyšovania životnej úrovne obyvateľov (prítomnosť služieb, rozvoj kultúrneho života a aktivít obyvateľov, efektívna mestská správa, kvalita životného prostredia), ekonomickej prosperity či technického zabezpečenia „chodu mesta“. Takéto chápanie pojmu umožňuje reflektovať prepojenie priestorového plánovania a mestskej správy (procesu rozhodovania). Výsledkom mestského plánovania je totiž na jednej strane územný plán či jeho úpravy v grafickej podobe, na strane druhej sú to návrhy zmien týkajúce sa „života mesta a jeho obyvateľov“. Tieto dva druhy výsledkov sú neoddeliteľné; dokumenty, v ktorých sú formulované plány rozvoja mesta, sú akosi textovou podobou grafických plánov na úpravu a použitie jeho priestoru.

Práve od počiatkov ustanovovania disciplíny pretrvávajúce zameranie na prinášanie pozitívnych zmien do podoby miest a života ich obyvateľov a prepojenie technickej činnosti s utváraním obrazov „ideálneho“ mesta a jeho „ideálnych obyvateľov“ je dôvodom i môjho záujmu o texty dokumentujúce súčasné úvahy o rozvoji miest. Plány sú postavené na hodnotových predpokladoch a predstavách o tom, ako by mesto „malo“ vyzeráť. Dokumenty sprítomňujú obyvateľov mesta a ponúkajú predstavy o ich (súčasnom i budúcom) živote. Obyvatelia sú nielen adresátmi zmien, ale i ich potenciálnymi nositeľmi. V súčasnosti by poznámka F. Choay o necitlivosti bádateľov voči odborným textom o mestách pravdepodobne nezaznela. Od vydania knihy Davida Harveyho *The Condition of Postmodernity* sa analýza diskurzu – i diskurzu urbánnych plánovačov – stala bežnou súčasťou poznávania mesta a jeho premien (Mele 2000: 628–629). Predmetom môjho záujmu sú teda texty dokumentujúce proces súčasného plánovania miest. Tieto dokumenty považujem za výpovede špecifických aktérov o meste, o jeho budúcnosti a o jeho obyvateľoch. Zároveň ich však chápem ako záznamy ideí a predstáv, ktoré sú súčasťou poznania tvoriaceho pozadie pomerne širokého spektra (najmä administratívnych) rozhodnutí, prinášajúcich v konečnom dôsledku zmeny v rozvoji miest pozorované a skúmané i v rámci sociálnych vied. Súčasný plánovanie miest sa často výrazne líši od produkcie teoretických a vedeckých urbanistických textov, ktoré skúmala Françoise Choay. Má však blízko k praktickému urbanizmu – spája formuláciu predstáv o vhodnej budúcnosti mesta s rozhodovaním o „technických záležitostiach“ jeho fungovania, ako aj s otázkami verejnej správy.

Dôvodov pre poznávanie plánovacieho procesu, dokumentov, ktoré sú jedným z jeho výsledkov a zároveň základom pre ďalšie rozhodovanie, a predstáv, presvedčení a obrazov, ktoré sú v nich obsiahnuté, je niekoľko. Plánovanie je neoddeliteľnou súčasťou „života“ súčasných (európskych) miest. Nie je len odbornou – technickou – disciplínou a praxou; je súčasťou lokálneho rozhodovania a administratívnych procesov odohrávajúcich sa na úrovni miest. Preto sa pri popisovaní miest v rámci snáh o porozumenie ich premenám bez úvah o plánovaní nezaobídeme. Hodnoty a obrazy ideálneho rozvoja mesta, ktoré sa – viac alebo menej uvedomene – stávajú súčasťou plánov, na jednej strane odrážajú širšie spoločenské, politické a ekonomické zmeny; v článku sa budem podrobnejšie venovať premene plánovania európskych miest v posledných desaťročiach 20. storočia. Plány sú ale zároveň záznamom predstáv o *budúcom* rozvoji mesta, vytvárané za účelom ich realizácie, a tak popri tom, ako širšie spoločenské zmeny odrážajú, napomáhajú ich „vpisovaniu“ do mestských priestorov. Na nasledujúcich stránkach preto predstavím prístupy, ktoré umožňujú vidieť mestské plánovanie práve ako činnosť, ktorá prepája *využívanie expertného vedenia, politické a administratívne rozhodovanie a utváranie reprezentácií mesta a jeho obyvateľov*. Kým v niektorých prípadoch je zdôrazňovaná legitimizačná funkcia procesov reprezentácie a tvorby obrazov mesta v plánovaní, ktoré znevýhodňuje určité skupiny obyvateľov, iné štúdie ukazujú plánovanie ako – viac alebo menej úspešne – reagujúce na meniace sa spoločenské podmienky, ktoré v podstate nemôže príliš ovplyvniť. Následne po uvedení príkladov výskumov, ktoré uchopujú mestské plánovanie ako predmet spoločenskovedného skúmania v americkom či západoeurópskom prostredí, sa pokúsim zodpovedať otázku o použiteľnosti tohto prístupu v prípade stredo- a východoeurópskych post-socialistických miest. Príklad Brna nepredstavuje snahu podrobne popísať situáciu mestského plánovania v tomto meste. Je skôr uvedením otázok, ktoré môžu byť kladené pri poznávaní súčasného plánovania stredne veľkého európskeho „post-socialistického“ mesta, a zároveň snahou poukázať na uplatniteľnosť teoretických prístupov a na využiteľnosť poznatkov získaných ich prostredníctvom v odlišnom prostredí. Príkladom a zúžením témy, ktorý pre tento cieľ volím, je vytváranie reprezentácií *obyvateľov miest* v mestskom plánovaní ako základnej súčasti tvorby vízie „priaznivého rozvoja mesta“.

Mestské plánovanie a rôznosť obyvateľov: Typový človek, ideálna komunita a diskurz mestského plánovania

Úlohu reflektovať a rešpektovať rôznosť obyvateľov a ich potrieb prijímajú dnešní západní plánovači miest s určitou samozrejmosťou. Ako píše Nigel Taylor (1999), slogan „planning is for people“¹ sa stal v priebehu šesťdesiatych rokov kvôli svojmu nadužívaniu temer ničnehovoriacim cliché (Taylor 1999: 30). Prístupov k sociálne citlivému plánovaniu, a/alebo k zohľadňovaniu rozmanitosti života obyvateľov mesta, sa však v priebehu rokov objavilo mnoho, rovnako ako aj ich kritik, reformulácii či návrhov ich vylepšení. Varujúce popisy a analýzy dopadov nevhodných zásahov do mestských štruktúr na (skupiny) obyvateľov a „skrytých mechanizmov vytvárajúcich a reprodukujúcich sociálne nerovnosti“ (Harvey 1973, podľa Young 2003) boli

¹ Plánovanie je pre ľudí.

a dodnes sú nasledované odporúčaniami, ktoré sa líšia podľa navrhovateľom vyznávaných hodnôt a predstáv o ideálnom mestskom živote.² Kritické analýzy plánovacej praxe a jej dopadov, ale i ideálov prítomných v jednotlivých prístupoch, sú dopĺňané analýzou samotného vzdelávania plánovačov ako procesu, ktorý reprodukuje nerovnosti na úrovni profesie, a tým napomáha k ich udržiavaniu či utváraniu v mestskom (i medzimestskom) svete (Thomas 2003).

Iris Marion Young (2003) popisuje z perspektívy kritiky liberálneho kapitalizmu nerovnosti života v meste ako následky nerovnej distribúcie tovaru a zdrojov, prístupu k rozhodovaniu či deľby práce a kultúrnych odlišností. Na ich reprodukciu sa však podľa nej podieľajú aj municipality so svojimi rozhodovacími štruktúrami. Hoci je rozhodovacia moc predstaviteľov obcí obmedzená zo strany štátu a korporácií, ich rozhodnutia v rámci územného plánovania nezostávajú bez dopadu (Young 2003: 351). Young preberá popis mechanizmov vytvárania a udržiavania nerovností od Davida Harveyho, ktorý medzi tie skryté radí prenikanie záujmov skupín (developerov, úradníkov) do rutinného procesu plánovania/rozhodovania, ktorý je samotný nastavený na opakované uprednostňovanie veľkých a viditeľných projektov. Ďalším z troch „skrytých mechanizmov“ je rozhodovanie o (fyzickom) umiestnení projektu, ktorého častým efektom je popri priaznivých dopadoch uvedených v projekte i vymiestnenie lokálnych obyvateľov či obmedzenie ich prístupu k službám a/alebo vybaveniu. Adaptabilita jednotlivých skupín na zmenu v prostredí mesta je navyše rozličná, preto i ich prospech z nej nie je rovnaký a často sa znižuje práve podľa ne/prítomnosti zdrojov pred zmenou (Harvey, podľa Young 2003: 351–352). Young sa domnieva, že pokiaľ tieto mechanizmy popísané Davidom Harveyom zostanú skryté, budú mať „politiky, ktoré si kladú za cieľ zlepšiť životné podmienky chudobných, marginalizovaných, či inak znevýhodnených obyvateľov miest, len malý účinok“ (Young 2003: 351).

Vytváranie politik integrácie sa stalo úlohou obcí a ich reprezentantov a tým i súčasťou mestského plánovania najmä v posledných dvadsiatich rokoch 20. storočia (Le Galès 2002). Mestské plánovanie, ktoré by malo zabezpečiť priaznivý a (ekonomicky) prosperujúci vývoj mesta, pomáhať riešiť diagnostikované sociálne problémy, ako aj vytvárať identitu miesta a sprostredkovať „integráciu mestskej spoločnosti“, tak približne od začiatku osemdesiatych rokov zažíva opätovný rozmach. Plánovanie rozvoja mesta smerom k jeho (v rámci možností dosiahnuteľnej) „ideálnej podobe“³ je pritom neoddeliteľné od utvárania predstavy o jeho obyvateľoch/užívateľoch. Tento aspekt mestského plánovania (prípadne urbanizmu) zdôrazňujú viacerí autori – niektorí z nich sa snažia osvetliť zakotvenie racionálnych expertných rozhodnutí v predstavách *typového* človeka či komunity (Choay 1965), iní sledujú, ako obraz obyvateľov mesta či štvrte napomáha ich legitimizácii (Mele 2000). Všetky tieto práce napriek ich odlišnému zameraniu zakaždým otvárajú otázku, komu je urbanistami a mestskou správou plánované „ideálne“ mesto určené.

² Kritiku komunitného plánovania založenú na podrobnej analýze hodnôt a presvedčení, z ktorých návrhy často nereflektovane vychádzajú, ponúka napríklad Iris M. Young (2003).

³ Prívlastok „ideálny“ (vývoj, mesto, užívateľ) vychádza z použitia tohto označenia autormi dokumentu *Strategie pro Brno*: „Strategické zámery a v detailnejší podobe i Programové ciele určujú žiadoucí směry rozvoje města a svým pojetím respektují hranici mezi ideálním vývojem města a reálnými předpoklady“ (*Strategie...* 2002: 4).

Od počiatkov svojho ustanovovania ako špecializovanej aktivity sa mestské plánovanie spája s utváraním predstavy typového človeka či ideálnej mestskej komunity. Françoise Choay v prehľade dejín urbanizmu odhaľuje existenciu dvoch modelov („diskurzívnych konfigurácií“, „typov priestorových projekcií“ či predstáv mesta budúcnosti), ktoré nazýva progresistickým a kulturalistickým. *Progresistický* („pokrokársky“) *model* je založený na predstavách pokroku a na „nádeji na budúcnosť“. Podľa Choay je u jeho predstaviteľov, pre-urbanistov 18. a 19. storočia (Owen, Fourier, Richardson, Cabet alebo Proudhon), zjavná zdieľaná predstava *typového individua, typového človeka*. Jeho potreby sú odvodzované od vedeckých poznatkov a sú „nezávislé na čase a priestore konkrétnych zosobnení“. Tento prístup si kládol za cieľ prispôbiť hmotné prostredie človeku s jeho potrebami a so sklonmi, ktoré sú mu (ako model predpokladá) vrodené. „Veľká otázka architektúry“ mala byť vyriešená „racionálnou analýzou“, ktorá mala pomôcť vytvoriť univerzálne uplatniteľné usporiadania (Choay 1965: 17). *Kulturalistický model* (s výrazne nostalgickými prvkami) opiera svoju kritiku rano priemyselného mesta o predstavu nie individua a jeho potrieb a vlastností, ale o charakter zoskupenia, ktoré vytvára mesto. „Individuum tu nie je zameniteľné ako v prípade progresistického modelu.“ Má naopak svoje presne určené miesto, ktoré napomáha vytvoriť a udržať „organickú jednotu“ (Choay 1965: 21). Oba modely podľa Choay pretrvávajú i po ustanovení urbanizmu ako špecializovanej činnosti. Predstavy potrieb obyvateľov a užívateľov mesta, predpoklady ich činností, rovnako ako obraz priaznivej budúcnosti, určujú plány a koncepcie rozvoja miest dávno potom, čo prestali byť označované ako utopické.

V rámci súčasných výskumov, ktoré venujú pozornosť obrazu užívateľov mesta utváranému v rámci mestského plánovania, je analýza diskurzu často vzťahovaná k otázke postavenia odlišných skupín obyvateľov v mestskej spoločnosti (Mele 2000, Frisch 2002). Práca Christophera Meleho dokladá význam spôsobov, akými sú mesto a jeho obyvatelia zobrazovaní v plánovacích dokumentoch, pre procesy ekonomického i politického rozhodovania a následne i pre premenu fyzickej podoby mesta a života obyvateľov. Mele sa pridáva k autorom skúmajúcim „procesy, v ktorých rétorika, obrazy, symboly a reprezentácie [...] simultánne odrážajú a ovplyvňujú sociálne praktiky prebiehajúce v konkrétnych časových a priestorových rámcoch“ (Mele 2000: 628). Dôvodov, pre ktoré je dôležité zaoberať sa diskurzívnou analýzou prevládajúcich expertných reprezentácií mesta, uvádza niekoľko. Pôvodný predpoklad, ktorý je dosiaľ považovaný niektorými autormi za ideál, chápe obraz miesta za výsledok konsenzu jeho užívateľov o jeho význame, za produkt vytváraný v dlhom časovom období a za adekvátnu reprezentáciu miesta a jeho skutočne najvýznamnejších charakteristík. Podľa Meleho však reprezentácie vznikajú ako výsledok komplexného procesu tvorby s nejednoznačným autorstvom. Ich vzťah k politickým a ekonomickým procesom spočíva v sile obrazov miesto nielen popisovať, ale zároveň jeho vybrané charakteristiky vysvetľovať, upevňovať alebo naznačovať ich želané zmeny. Reprezentácie sú zdrojom presvedčení o tom, čo je pre danú lokalitu vhodné a nevhodné, možné a nemožné, legitímne a nelegitímne, a tým formujú podklady pre súhlas verejnosti s určitými zmenami (Mele 2000: 630–631).

Význam urbanistického diskurzu pre procesy reštrukturalizácie mesta ilustruje Mele na štúdiu návrhov na prestavbu ghetta na *Lower East Side* v New Yorku obývaného imigrantmi-robotníkmi v rokoch 1920 až 1930. Keďže nepredpokladá priame spojenie medzi prevládajúcimi obrazmi mesta a procesmi jeho zmien, sústreďuje sa na diskurzívne praktiky aktérov

(plánovačov, obchodníkov s realitami) presadzujúcich vlastné záujmy v oblasti reštrukturalizácie. Odhaľuje tri hlavné spôsoby tvorby a využívania dominantného obrazu mesta. Prvým z nich je „použitie diskurzu na definovanie mestskej prestavby ako normálnej a prínosnej“ (Mele 2000: 632). V tomto prípade je vybraná lokalita označená za problematickú a riešenie jej problémov za nevyhnutné. Navrhované zmeny sa zdajú byť tými najvhodnejšími a obyvatelia či užívatelia sú ochotní pristúpiť na náklady, ktoré zmena prinesie. Použitie obrazu, ktorý miesto ukazuje ako nositeľa sociálnych problémov, umožňuje prijatie navrhovaných zmien a, ako tvrdí Mele, „neutralizuje nesúhlas verejnosti“ (Mele 2000: 632). Iným využitím reprezentácie mesta je podľa autora ospravedlnenie procesu urbánnej reštrukturalizácie a zvlášť jej spoločenských následkov. Mele síce tieto dve použitia odlišuje, obe sa však týkajú získavania súhlasu s navrhovanými zmenami a ich následkami. Cieľ tvorby a použitia obrazu mesta je v oboch prípadoch rovnaký – je ním legitimizácia činnosti aktérov zapojených do procesu mestského plánovania a prestavby.

To, že majú plánovači v skutočnosti presnejšiu predstavu ideálneho užívateľa, sa prejavuje v treťom spôsobe využívania diskurzu o meste – v tvorbe novej identity miesta. Príťažlivosť lokality pre ideálneho (investormi želaného) užívateľa nie je daná jednoducho premenou jej fyzickej podoby. Pokiaľ bolo miesto považované za nebezpečné, nestačí premeniť jeho podobu. Je nutné zmeniť i jeho históriu a príbehy (Mele 2000: 632–633). Tie nové sú formulované tak, aby zvlášť priťahovali želaného konzumenta lokality. Obyvatelia, ktorí do obrazu nezapadajú, sú symbolicky vylúčení zo skupiny očakávaných užívateľov. V prípade, že sú súčasnými obyvateľmi, vedie ich vylúčenie z obrazu často i k reálnemu vylúčeniu z lokality – po zmene cien nehnuteľností a/alebo výšky nájomov väčšinou z ekonomických dôvodov.⁴

Problematiku vylúčenia skupiny obyvateľov nie z konkrétnych miest, ale už zo samotných predstáv miesta v procese jeho plánovania, otvára výskum Michaela Frischa (2002). Koncept urbánneho plánovania podľa neho vznikol v rovnakom čase, v akom boli formulované moderné koncepcie sexuálnej orientácie. S cieľom objasniť vzťah užívania mesta gay a lesbickými komunitami k urbánnemu plánovaniu Frisch analyzuje kľúčové texty významných urbanistov a ukazuje, ako urbánne plánovanie pracuje s nespochybnovaným predpokladom heterosexuality obyvateľov. Plánovači zo začiatku 20. storočia (cituje autorov Chicagského plánu Bennetta a Burnhama) považovali plánovanie za prostriedok dosahovania tých najlepších možných životných podmienok pre všetkých obyvateľov mesta. Pri bližšom skúmaní však zistíme, že medzi *všetkými* niekto chýba. Frischov výskum sleduje praktiky používané, viac alebo menej otvorene, urbánnymi plánovačmi na vylúčenie spôsobov využívania priestoru gay a lesbickými komunitami, a naopak na presadenie spôsobu užívania priestoru typického pre heterosexuálnu väčšinu. Tento spôsob (rodinný život v oddelených domoch, obmedzené „poriadkumilovné“ využívanie verejných priestorov) je presadzovaný ako norma. Reprodukcia štruktúr heterosexuálnej dominácie činí podľa Frischa z plánovania heterosexistický projekt – pravidlá a postupy plánovania sú založené na heterosexuálnych konštrukciách rodiny, práce a komunitného života a prispievajú k ich reprodukcii.

⁴ Symbolické „odsúvanie“ aktivít skupín menšinových obyvateľov, i „vymiestňovanie“ pomocou zmeny účelu miesta/lokality, popisuje v prípade mesta Solún Panos Hatziprokopiu (2004).

Obe štúdie sú príkladom skúmania tvorby obrazu obyvateľov mesta v rámci mestského plánovania a napriek odlišnej formulácii problému zdieľajú dva základné predpoklady. Autori v prvom rade uznávajú dôležitosť prítomnosti obrazu mesta a jeho obyvateľov v mestskom plánovaní. Obraz však nepoznávajú samotný, ale v jeho prepojení s „realitou“ priestoru a života odlišných štvrtí či skupín. Prvý výskum ukazuje použitie reprezentácií na dosahovanie špecifických cieľov plánovačov a investorov, teda využitie možného dopadu obrazu (a jeho premeny) na „skutočný“ život mesta. Michael Frisch sa zase v závere článku dostáva k formulácii odporúčaní pre „inkluzívne“ plánovanie, ktoré odstráni symbolické vylúčenie určitého typu obyvateľov, a požaduje ich včlenenie do obrazu mesta, kam dosiaľ nepatrili. Druhým bodom, kde sa prístupy približujú, je predpoklad existencie ohrozenej skupiny obyvateľov, ktorú vymedzujú zvýznamnením jedinej charakteristiky. V prvom prípade sa jedná o obyvateľov lokality/štvrte, v druhom prípade o obyvateľov s homosexuálnou orientáciou. Zvolená významná charakteristika obom autorom stačí k zahrnutiu všetkých, ktorí a ktoré ju zdieľajú, do jednej kategórie. Jedinci pritom podľa autorov zdieľajú okrem tej vymedzenej a pomenovanej i ďalšie zhodné charakteristiky či potreby, ktoré by mali byť v plánovaní reflektované.

Voči obom týmto východiskám chcem vymedziť vlastnú pozíciu. Zdôvodňovanie skúmania obrazu mesta, ktorý tvoria mestskí plánovači, má často podobu poukázania na jeho skutočný či potenciálny dopad na „realitu“ mestského života. V prípade, ak skúmanie nedospeje k popisu takéhoto dopadu, alebo aspoň k predpokladaným následkom či návrhom na to, ako sa mu vyhnúť, je považované za irelevantné, nehodné pozornosti a odtrhnuté od života s jeho problémami. Poznávanie samotného pohľadu aktérov na mesto a jeho obyvateľov, hľadanie významov a výpovedí o meste, je obvykle považované za prijateľný cieľ skúmania, iba pokiaľ je vypovedajúcim aktérom „obyčajný“, „bežný“ obyvateľ či užívateľ prostredia (napríklad výskumy Koskela 1999, Reynaud 2004).

Autori koncepcií rozvoja mesta a mestských plánov ale nestoja mimo život mesta, naopak, sú jeho súčasťou, sú aktérmi, ktorí síce možno nie sú „bežní“, ale zato majú moc svoj pohľad presadzovať. Dokumenty mestského plánovania sú výpoveďou týchto aktérov – v role reprezentantov mesta a špecialistov na jeho rozvoj či správu – o tom, ako mesto vnímajú a čo považujú za priaznivé smerovanie jeho vývoja. Hľadanie spojitosti medzi obrazom a realitou, ktorý ponúka rovnako Frisch a Mele, je preto veľmi vhodné doplniť hľadaním vnútorných spojitostí a prípadných inkonzistencií v samotných obrazoch ideálneho mesta; poznávanie vplyvu mestského plánovania na situáciu menšinových skupín v meste zase poznávaním obrazu mestskej spoločnosti ako celku, ako *integrovanej spoločnosti*, ktorú si autori plánov predstavujú ako prítomnú v súčasnom i budúcom meste. Okrem sústredenia sa na akty vylučovania určitých kategórií obyvateľov z obrazu mesta, je možné venovať pozornosť naopak spôsobom *sprítomňovania* rozličností medzi obyvateľmi v obraze mesta ako celku, na cesty ich integrácie do tohto obrazu, a na momenty, keď je odlišnosť obyvateľov zvýznamnená a keď zohráva rolu v určovaní spôsobu, akým obyvatelia vstúpia do urbanistického plánu. Hľadanie spôsobov, akým odlišnosti a skupiny vznikajú v samotnom obraze, navrhujem nie ako alternatívu sledovania ne/prítomnosti reálnych skupín v reprezentácii mesta, ale ako (základnú) súčasť poznávania tvorby a používania diskurzu plánovania ako expertnej i administratívnej činnosti. Skúmanie mestského plánovania v zmysle expertmi a mestskými reprezentantmi schvaľovaného obrazu *integrovanej spoločnosti* chcem preto navrhnúť ako

perspektívu, ktorá dopĺňa štúdie zamerané na poznávanie plánovania ako procesu reprezentácie mesta a jeho obyvateľov. K tomuto cieľu napomáhajú súčasné analýzy podoby mestského plánovania a mestskej správy obce, ktoré ponúka Patrick Le Galès či Yuri Kazepov a ktoré predstavím nižšie. Ako ilustrácia navrhovanej perspektívy poslúži krátky pohľad na hlavný plánovací dokument mesta Brna. Ale skôr než k nemu obrátíme pozornosť, položíme si otázku o prípadných špecifikách plánovania európskych „post-socialistických“ miest.

Aplikovateľnosť východísk na prípad plánovania post-socialistického mesta

Dosiaľ zmienené koncepcie i postrehy o súčasnom mestskom plánovaní, jeho „moci zobrazovať“ a vzťahu plánovania k životu obyvateľov, vychádzajú zo situácie západoeurópskych či amerických miest. Je ale možné rovnako definovať mestské plánovanie v prípade miest strednej a východnej Európy? A je možné klásť v oboch prípadoch rovnaké otázky o podobe utvárania reprezentácií mesta, jeho obyvateľov a ich „ideálnej budúcnosti“? Otázku, čo sa dialo s mestami v krajinách strednej a východnej Európy, v ktorých vládol socialistický režim, a aký bol ich vývoj v porovnaní s vývojom ostatných európskych miest, si v deväťdesiatych rokoch položili viacerí sociálni vedci. Zmapovanie rozdielov medzi mestami nachádzajúcimi sa na jednej i druhej strane spadnutej železnej opony je záležitosťou historickej analýzy, mnohí autori sa však zároveň vo svojom skúmaní snažili postrehnúť najnovšie trendy vo vývoji post-socialistických európskych miest. U viacerých (Häussermann [1996], ale i Musil [2002a]) zaznieva presvedčenie, podľa ktorého celkový vývoj post-socialistických miest je a bude (alebo by mal byť) obnovovaním „prirodzeného poriadku“ a smerovania, nadviazaním na predsocialistické obdobie a priblížením k situácii západoeurópskych miest. Jedným z významných rozdielov pozorovateľných medzi kapitalistickým a socialistickým európskym mestom – a následne i mestom post-socialistickým – je však každopádne práve odlišná rola plánovania rozvoja pred rokom 1989.

Podľa Hartmuta Häussermanna (1996) sa plánovanie miest v krajinách s kapitalistickým režimom v druhej polovici 20. storočia vyznačovalo väčšou voľnosťou a hľadaním kompromisov medzi verejnými a súkromnými záujmami. Pôsobenie plánovačov (a tým pádom štátu) na skutočné užívanie pôdy v mestách bolo teda v podstate vždy obmedzené. To neplatilo pre „socialistické mestá“ – centrálna koordinácia, absencia investícií zo strany súkromníkov (a absencia súkromných vlastníkov nehnuteľností a pôdy), ako aj rigidne hierarchické rozhodovanie, poskytovali obrovský priestor pre plánovanie zo strany štátu. Podľa Häussermanna bolo v tomto období a pri tomto nastavení skutočne možné realizovať vo fyzickom priestore miest celé teórie a koncepcie, pričom finálnu podobu prevedení určovali štátni úradníci.

Plánovanie radi Häussermann medzi základné „riadiace princípy“ (guiding principles) socialistických miest; pokusy vytvárať ideálne mestá a definovať princípy výstavby i symboliky prisudzuje v druhej polovici 20. storočia v podstate výlučne socialistickému urbanizmu. Základné znaky, ktoré vyplývajú z týchto plánovacích koncepcií, zahŕňajú napríklad štruktúru mesta: dôraz kladený na centrum mesta, na zhromažďovaciu a oslavnú funkciu námestia a symbolickú hodnotu nových a honosných budov v centre. Opakovanie týchto vzorcov v jednotlivých mestách pravdepodobne súvisí s jedným z cieľov urbánneho plánovania – snahou o dosiahnutie homogénneho socialistického spôsobu mestského života.

Podobne i Jiří Musil pri popise vývoja miest v socialistickom Československu upozorňuje na významnú rolu plánovania, avšak sústredí sa na dopady plánovania *centrálneho*. Na rozdiel od Häussermanna, ktorý zdôrazňuje moc plánovačov určovať podobu jednotlivých miest, popisuje Musil vplyv celkového riadenia ekonomiky na vývoj a postavenie miest v krajine. Podobne ako Häussermann však zmieňuje tendenciu socialistických plánovačov presadzovať predpoklady vhodného a rovného bývania a služieb, často navrhovaného na základe presvedčenia o správnosti a vhodnosti „technologického zabezpečovania potrieb socialistického človeka“. Pri formulovaní „konceptíí osídlenia“ a „konceptíí urbanizácie“ sa pritom plánovači podľa Musila pravdepodobne často inšpirovali koncepciami formulovanými v „západnej“ Európe, ktoré prispôbovali svojim potrebám (Musil 2002b: 260).

Zmena, ktorá zasahuje plánovanie na úrovni jednotlivých sídel po roku 1989, podľa neho spočíva v presune kompetencií z centrálnej – štátnej – administratívy na lokálnu samosprávu. „Odstránenie tuhého centralizmu v správe“, „návrat k demokratickým formám správy a regionalizmu“, k „plánovaniu miest, ktoré je konformné s trhom“, k „hodnotovému synkretizmu a k hodnotovej pluralite v politickej a ideovej sfére“ (Musil 2002a: 299), sú zmeny, ktoré sa dotýkajú i vývoja post-socialistických miest. V celkovom zhrnutí však Musil zdôrazňuje jedno:

Vliv státních, politických, plánovacích a administrativních rozhodnutí na osudy jednotlivých měst je nahrazován působením ekonomických mechanismů, politika se stává v tomto ohledu slabším elementem, ekonomie silnějším.

(Musil 2002a: 313)

Otázka, nakoľko je tento odhad presný a potvrdený v nasledujúcom období, však zostáva otvorená. Ako píše Balchin, Sýkora a Bull a ako upozorňuje i Musil, bolo to práve *ekonomické* plánovanie a podriaďovanie mestského a regionálneho rozvoja *ekonomickým* rozhodnutiam, ktoré vymedzovalo rozvoj sídel (Balchin, Sýkora a Bull 1999: 161). Zmeny, ktoré zmieňujú Musil i Häussermann, zrejme poukazujú na prechod od centrálneho riadenia k väčšej slobode rozhodovania v post-socialistických európskych mestách. U Musila dokonca nájdeme náznaky očakávania návratu k akémusi „prirodzenému“ a „správne“ vývoju miest, oslobodenie od ideológie, uvoľnenie administratívnych obmedzení, riadenie na nižšej úrovni správy, ktorú pravdepodobne považuje za bližšiu životu v lokalite, a preto lepšie vyhovujúcu miestnym podmienkam.

V prípade socialistického plánovania sa pomerne ľahko prijíma predstava ideologickosti prítomnej v plánovaní miest, vnucovania modelov chovania a predpisovania potrieb obyvateľov. Práve tento rozmer mestského plánovania bol podľa Musila i Häussermanna špecifický pre „socialistické“ mestské plánovanie a mal po roku 1989 v podstate vymiznúť. Vyššie zmienené teórie i prípadové štúdie však poukazujú na hodnotovú podmienenosť vytvárania koncepcií rozvoja a na prítomnosť predstáv ideálneho mesta a jeho obyvateľov i v „kapitalistických“ európskych a amerických mestách. Je teda možné domnievať sa, že zmena, ku ktorej v plánovaní miest v post-socialistických krajinách došlo, nemala podobu vymiznutia predstáv ideálneho mesta a ideálneho užívateľa, ale skôr ich premeny. Formulovanie koncepcií mestského rozvoja prešlo v Českej republike po reforme správy v roku 1990 do kompetencie miest samotných (Balchin, Sýkora a Bull 1999). S úlohou plánovať rozvoj a zabezpečovať vlastnú prosperitu, ako aj riešiť vlastné sociálne problémy, pred ktorú boli v priebehu osemdesiatych

rokov postavené samosprávy v západoeurópskych mestách, sa české mestá teda vyrovnávajú od rokov deväťdesiatych. Spôsoby rozhodovania o rozvoji ako aj stratégie zabezpečovania prílivu zdrojov, a tým záruky prosperity a pokrytia potrieb mesta, sa v západo- a stredoeurópskych krajinách postupne stále viac približujú – často i vďaka preberaniu „západných vzorov“ a procesu „učenia sa“ zavedeným postupom na strane stredoeurópskych samospráv. *Strategické plánovanie* síce prichádza do Čiech s určitým meškaním oproti rozmachu v západnej Európe, na prelome tisícročia však formuluje svoj strategický plán Praha a v roku 2002 má i Brno svoju *Strategii* – plán rozvoja mesta, ktorý je podobný plánom vznikajúcim v ostatných európskych krajinách, a v ňom obraz „dobrého života“ v meste.

Ideálne Brno a jeho obyvatelia

„*Strategie pro Brno* postihuje dlhodobé aspekty rozvoje mesta, které vytvářejí jeho identitu a vnější viditelnost“ (*Strategie...* 2002: 3). Autori a autorky dokumentu tvrdia:

Průmětem vybraných rozvojových priorit do fyzického prostoru města je územní plán. Strategie pro Brno je tedy rámcovým společenským zadáním územního plánu, definujícím žádoucí socio-ekonomický rozvoj města.

(*Strategie...* 2002: 3)

V tomto tvrzení zaznieva predpoklad, podľa ktorého by úprava administratívne vymedzeného priestoru mesta v súlade s územným plánom mala napomôcť realizácii slovne formulovaných „priorit rozvoja“. Tak ako podľa definície prijatej pre tento text, vychádza i v prípade Brna mestské plánovanie prepájajúce tvorbu vízií a stratégií rozvoja s územným plánovaním z predpokladu, podľa ktorého je jeho úlohou ovplyvňovať sociálne procesy odohrávajúce sa v meste mimo iné prostredníctvom úpravy fyzického priestoru a pravidiel jeho využitia. Dokument je rozdelený do piatich častí. V úvode predstavuje sám seba a okolnosti svojho vzniku. Druhá a tretia časť sú venované popisu súčasného stavu a analýze silných a slabých stránok mesta. Štvrtá kapitola je formuláciou „strategických vízií“, piata je ich prekladom do konkrétnejších „strategických zámerov“ a dielčích „programových cieľov“. V oboch hlavných častiach dokumentu (analýza a vízie) operujú autori so štyrmi adjektívami pripájanými k slovu *mesto* – perspektívne mesto, prosperujúce mesto, mesto fungujúce a obývateľné. K týmto jednoslovným charakteristikám postupne pridávajú konkrétnejšie predstavy ich naplnenia – súčasného i budúceho – pre prípad Brna. S prívlastkom *perspektívne* sa tak napríklad spája posilnenie významu Brna v európskom kontexte a v kontexte regiónu a vytvorenie lokálnej identity a image mesta. *Prosperujúce mesto* je typické prítomnosťou technologicky vyspelých výrobných odvetví, vzdelaného obyvateľstva, široko štruktúrovaného trhu práce a plnením roly univerzitného centra. *Fungujúce mesto* charakterizuje priestorová vyváženosť územia vo vzťahu k sociálnym a ekonomickým funkciám a zvládnutá doprava i technická infraštruktúra. Konečne v *obývateľnom meste* je dostupné kvalitné bývanie pre všetky vrstvy obyvateľstva, mesto je bezpečné a „aktívne predchádza vzniku fyzicky a sociálne degradovaných oblastí“. Zabezpečuje plnohodnotný život pre všetkých obyvateľov, vrátane zdravotne znevýhodnených, je centrom kultúrnych, športových a voľnočasových aktivít obyvateľstva (*Strategie...* 2002: 66).

V rámci tohto obrazu sa objavuje priemerný (bežný) „každý občan“, obyvateľ mesta Brna. Jeho základné potreby sú zhrnuté do štyroch (šiestich) bodov:

Pro spokojný život každého občana jsou nejpodstatnější čtyři základní věci – dobré zdraví, šťastný rodinný život, přiměřené životní šance a pracovní uspokojení. Tyto čtyři oblasti zahrnují téměř vše, co člověk potřebuje k životu, a zároveň jsou to věci, které nelze trvale udržet jenom z iniciativy jednotlivce, ale musí se o ně ve větší či menší míře postarat stát prostřednictvím svých institucí a v přenesené působnosti pak město. [...]

K těmto čtyřem nejzákladnějším oblastem života člověka [...] je třeba ještě přidat zajištění bezpečnosti občanů a zajištění fungování města jako uceleného systému.

(*Strategie...* 2002: 46)

„Definícia“ obyvateľa je založená na vymedzení základných potrieb a odkazom na životné potreby sa pokúša zahrnúť skutočne *všetkých* obyvateľov. Jej normatívny charakter a odkaz na „ľudskú podstatu“ pripomína pojem *typový člověk (homme-type)*, ktorý zaviedla Françoise Choay na označenie predstavy človeka vytvorenej na základe vedecky podloženého poznania univerzálnych ľudských potrieb pre-urbanistickými autormi vízií mestského rozvoja. Autori strategického plánu rozvoja mesta Brna však medzi obyvateľmi, ktorí sú v zásade všetci definovaní vymedzenými potrebami („každý občan“ potrebuje pre spokojný život to isté), ďalej rozlišujú. Okrem zmienenej „občana“ sa v Brne objavujú i obrazy skupín, ktoré sú odlišiteľné na základe ďalších charakteristík, iných, než sú základné potreby. Popri výpočte rozličných národností obyvateľov žijúcich v Brne sa vymedzenie odlišiteľných skupín objavuje napríklad v súvislosti so sociálnym zabezpečením, bezpečnosťou v meste, alebo charakterom kultúrneho života. Nasledujúce príklady postupne ilustrujú tieto tri zmienené kontexty:

Systém sociální pomoci v Brně musí reagovat na řadu ekonomických, demografických a sociálních změn a celospolečenských trendů. Vedle tradičních cílových skupin (senioři, zdravotně postižení občané, děti a mládež) narůstá v posledních letech také potřeba péče o další marginalizované skupiny obyvatelstva, které jsou ohroženy sociální exkluzí (bezdomovci, sociálně nepřizpůsobiví, matky s dětmi v tísni, migranti, národnostní menšiny, Romové, drogově závislí, mládež s výchovnými problémy).

(*Strategie...* 2002: 44)

Východním předpokladem je, že rozvíjet se může jen bezpečné město, tj. takové, ve kterém se nikdo necítí ohrožen na zdraví, životě a na majetku. [...] V roce 1996 byla provedena komplexní analýza bezpečnostní situace v městě Brně. Na základě analýzy byly pro období 2. poloviny 90. let stanoveny hlavní bezpečnostní problémy města Brna, mezi kterými čelná místa zaujímají problematika trestné činnosti dětí a mládeže, obavy obyvatel z romské menšiny a dopravně bezpečnostní komplex problematiky města.

(*Strategie...* 2002: 48)

Specifikem Brna je, že základy brněnské kultury byly formovány multietnickou různorodostí města (působili zde Češi, Rakušané, Němci, Židé, v mladší historii např. Řekové či Bulhaři aj.).

(*Strategie...* 2002: 50)

Vo všetkých troch úryvkoch sú zmienené zvláštne kategórie obyvateľov, ktoré ich ako nositeľov akýchsi *prídavných* charakteristík v rozličných kontextoch odlišujú od celkom „bežných občanov“. V prvom prípade sú to tí obyvatelia, o ktorých sa predpokladá, že budú vyžadujú alebo budú vyžadovať zvláštnu pozornosť v rámci systému sociálnej starostlivosti. Cieľové skupiny sociálnej pomoci sú podľa úryvku nasledovné: seniori, deti a mládež ako kategórie definované na základe fázy životného behu a vzťahu k trhu práce, zdravotne postihnutí občania ako kategória zdravotne znevýhodnených, bezdomovci a matky s deťmi v tiesni ako sociálne znevýhodnení, drogovzo závislí, mládež s výchovnými problémami, sociálne neprispôsobiví ako nositelia „spoločenského problému“ v podobe sociálnej odchýlky, a nakoniec Rómovia, národnostné menšiny a imigranti. Sú to pravdepodobne zvláštne potreby prisudzované ľuďom v určitej životnej situácii, prípadne obyvateľom mesta so zdravotným či sociálnym znevýhodnením, ktoré z nich činia potenciálnych adresátov sociálnej pomoci. Prítomnosť kategórií *Rómovia, národnostné menšiny a migranti* medzi skupinami možných príjemcov je v tomto kontexte do určitej miery máťúca, pretože bez ďalšieho vysvetlenia stavia (dobrovoľne deklarovanú?) príslušnosť k národnostnej menšine, či skutočnosť presunu z jednej krajiny do druhej, na úroveň *problému* – jednotlivca či skupiny.

Podstatné však nie je hľadanie dôvodov či „skutočného“ významu vyčlenenia kategórií potenciálnych príjemcov sociálnej pomoci, ktoré by iste mohli byť z pohľadu tvorcov dokumentu objasnené. Zaujímavé je sledovať sprítomňovanie *inakosti* obyvateľov, odlišnosti od „bežného občana“, v jednotlivých kontextoch. V druhom úryvku je zmienená rómska menšina v súvislosti s bezpečnosťou obyvateľov ako stojaca proti dominantnej skupine. V tomto odstavci slovné spojenie „obavy obyvateľ z romské menšiny“ *a priori* vylučuje rómsku menšinu z kategórie obyvateľov, a to napriek tomu, že jediná definícia obyvateľa, ktorú dokument ponúka, je postavená na popise potrieb. Tie síce vylučujú osoby rozhodnuté nežiť rodinným životom, či nehľadať uspokojenie v práci, ale nezmieňujú príslušnosť k akýmkoľvek menšinám. V súvislosti s bezpečnosťou sa *inakosť* zjavuje na ohrozujúcej strane. Podľa poslednej citácie je (historická) prítomnosť „etnických skupín“ v Brne zdrojom zvláštneho charakteru brnianskeho kultúrneho života. Opäť nevymedzený pojem etnicity v citovanom odstavci odkazuje na predpokladanú „kultúrnu odlišnosť“ menovaných skupín, voľba ktorých je nepriehľadná a jej dôvody málo zrejmé. *Inakosť* tu jednoducho získava podobu kultúrnej inakosti viazanej na národnosť či náboženstvo.

Mestské plánovanie ako stratégia integrácie

Uvedené príklady obrazov mesta, ako aj „ideálneho obyvateľa“ a jeho „trochu iných“ spoluobčanov, je len veľmi stručným naznačením kontúr reprezentácie Brna a jeho obyvateľov ponúknutej v dokumente *Stratégie pro Brno*. Práve ich prostredníctvom však vzniká celkový obraz súčasného stavu mesta, vízie jeho priaznivej budúcnosti i návrhy ich realizácie. Tie majú okrem iného za cieľ posilniť obraz mesta ako samostatnej jednotky a ako úrovne identifikácie pre jeho (rôznych) obyvateľov. Podľa Patricka Le Galésa (2002) ožíva mestské plánovanie v západnej Európe v posledných desaťročiach najmä v podobe plánovania *strategického*, ktorého je brnianska stratégia príkladným výstupom. Tvorba tohto typu dokumentu je súčasťou urbánnej správnej aktivity a zahŕňa dva aspekty – aspekt *identity* a *prognostiky*

(popis súčasnej situácie mesta, „odhalenie“ jeho silných a slabých stránok, reflexia ekonomickej situácie a medzinárodného postavenia a možnosti úpravy jeho image) a aspekt *operačný* – návrhy jedného či viacerých projektov transformácie mesta a/alebo ekonomických aktivít zapájajúcich lokálnych aktérov i lokálne zdroje. (Pinson 2002, podľa Le Galès 2002: 224)

Tvorbou strategických plánov administratíva a mestské elity reagujú na meniacu sa rolu národného štátu vo vzťahu k mestám (Le Galès 2002). V rámci akademickej debaty o premenách mestského riadenia na konci 20. storočia proti sebe vystupujú odlišné názory na posun v pôsobení štátu na mestá a ich správu. Le Galès tvrdí, že vplyv štátu oslabuje pod tlakom globalizačných trendov, čo mestám neprináša len väčšiu slobodu rozhodovania, ale tiež zníženie štátnej garancie prosperity a prenos zodpovednosti za prosperovanie mesta na jeho vedenie. Aj podľa zástancov druhého názoru sa vzťah štátu a miest približne od osemdesiatych rokov 20. storočia mení v závislosti na zmenách ekonomických (kríza sociálneho štátu, globalizácia produkcie a spotreby a lokalizácia produkcie) a politických (moc nadnárodných inštitúcií kombinovaná s presunom regulačných zodpovedností na regióny a mestá) (Kazepov 2005). Avšak dosiaľ ostávajúci vplyv štátu rozhodne nie je zanedbateľný; Yuri Kazepov vyzdvihuje jeho dôležitosť pri určovaní inštitucionálneho (obmedzujúceho či naopak uvoľňujúceho) kontextu, v ktorom mestské správy jednájú, a tým i stratégií, ktoré vyvíjajú. Iris Marion Young popisuje meniacu sa situáciu ako komplikovanejšiu – mestá síce získali väčšiu zodpovednosť za administratívu, ale často za cenu zníženia objemu administrovaných prostriedkov (Young 2003: 350). Presun určitých kompetencií a zodpovedností zo štátu na mestá je preto sprevádzaný tlakom na mestské reprezentácie, aby jednali ako ekonomickí aktéri a snažili sa prelievavý kapitál potrebný pre vlastnú (a vlastnými silami zabezpečovanú) ekonomickú prosperitu prilákať, podobne, ako to robia národné štáty. Tie im ale zároveň stále stanovujú legislatívne obmedzenia. Závislosť miest na štáte a širších administratívnych telesách sa nakoniec zvyšuje kvôli vznikajúcemu nedostatku financií na sociálne služby, ktorý sa vedenia miest snažia riešiť získavaním štátnej podpory (Young 2003: 349–350).

Strategické plány rozvoja mesta predstavuje Le Galès ako jeden z mechanizmov mobilizovania a prepojovania rozličných skupín v meste v tomto meniacom sa kontexte. Mesto, spolu s lokalitami a regiónmi, totiž bez ohľadu na pretrvávajúcu a možno v určitých ohľadoch prehĺbujúcu sa závislosť na štáte získava podobu zdroja a tvorcu lokálnej identity. Mestské plánovanie ponúkajúce obrazy harmonických miest, „kde sa nezapúda na nikoho“ je tak popri súťažení s ostatnými mestami, boji proti chudobe, či kultúrnej mobilizácii, jednou zo stratégií *regulácie a integrácieestskej spoločnosti* (Le Galès 2002: 214, 225). Le Galès dopĺňa svoje tvrdenie upozornením na určitú nejasnosť pojmov *integrácia* a *integrovaná spoločnosť*, ktorú majú tvoriť obyvatelia mesta. Táto nejasnosť problematizuje tvrdenie, podľa ktorého je spájanie sociálnych a politických skupín a záujmov v rámci mestského strategického plánovania znakom, že mesto ako úroveň integračných mechanizmov získava na význame (Le Galès 2002: 262–266).

K vymedzeniu významu spojenia *stratégia sociálnej integrácie* pre tento text a k ujasneniu vzťahu mestského plánovania k otázke integrácie napomáha článok Csabu Szaló *Sociální inkluze a předpoklad kulturní zakotvenosti politické identity* a jeho analýza myšlienky, podľa ktorej je úspešná integrácia politicky vymedzenej komunity možná jedine v prípade, ak komunita zároveň zdieľa jedinú kultúru. Autor zakladá svoju analýzu na kritickom čítaní

Habermasovej teórie komunikatívnej akcie a sociológie práva. Historicky podmienený (rozhodne nie nevyhnutný) predpoklad stotožnenia príslušnosti k politickej komunite s príslušnosťou ku komunite národa v národnom štáte vysvetľuje ako stratégiu integrácie spoločnosti vyvinutú v čase jeho formovania: „Vznik národného štátu môžeme považovať za úspešnou inštitucionálnu stratégiu, ktorá našla řešení problému legitimacy práve prostredníctvom novej formy sociálnej integrácie“ (Szaló 2003: 38).

Problematika sociálnej integrácie je spojená s otázkou motivácie politického jednania sociálnych aktérov a legitimacy autority politickej komunity. Ako píše Szaló, už od dôb stredoveku sú známe inštitucionálne stratégie riešenia problému legitimacy a integrácie prostredníctvom politicky konštituovanej kultúrnej identity. „Tato inštitucionálna stratégia je založená na diskursívnych praktikách pestovania identity ako príslušnosti, výsledkom čoho je to, že subjekty nejenom vedia o tom, že patrí do jistej politicko-kultúrnej komunity, ale emocionálne sa s touto komunitou identifikujú“ (Szaló 2003: 38). V procese utvárania zdieľanej identity hrajú významnú rolu procesy legitimizácie a diskurzívne reprezentácie, ktoré napomáhajú k pocitom solidarity a lojality príslušníkov politickej komunity (Szaló 2003: 43).

Stratégia integrácie a legitimizácie na úrovni národného štátu, predpokladajúca prepojenie inštitúcie občianstva a príslušnosti k národu a splyvanie občianskej (politickej) a národnej (kultúrnej) identity, stráca podľa Habermasa v podmienkach globalizácie moderných inštitúcií svoju účinnosť (Szaló 2003: 40). Patrick Le Galès popisuje reakcie súčasných európskych miest práve na tie zmeny, ktorých je oslabovanie národného štátu súčasťou. Úloha národného štátu ako ochotného garanta prosperity miest a zároveň ako priameho určovateľa ich rozvoja zrejme ustupuje. Mestá sa – okrem iného i prostredníctvom plánov rozvoja – vyrovnávajú s ekonomickou globalizáciou a zmenami, ktoré prináša európska integrácia.

Populácia miest je vymedzená administratívne, rovnako ako ich hranice. Takéto ohraničenie je obdobné vymedzeniu politickej komunity občanov štátu. Mestské plánovanie je komplexnou aktivitou, ktorá zahŕňa rozhodovanie o rozličných oblastiach „fungovania“ a podoby mesta. Je však tiež procesom tvorby reprezentácie mesta, plánom pre vytvorenie jedinečného image a identity mesta a jeho obyvateľov ako členov jednej komunity. Práve tento proces reprezentácie je súčasťou stratégií integrácie, ako o nich píše Le Galès. Plány ponúkajú obraz obyvateľov ako jednotnej spoločnosti a mesta ako jedinečného miesta, s ktorým je možné sa identifikovať. V čase oslabovania legitimacy národného štátu a jeho integračných stratégií sa mesto ponúka ako alternatívna – alebo paralelná? – úroveň identifikácie. Dokumenty mestského plánovania by tým pádom mohli byť považované za popis toho, *do čoho* sa obyvateľ mesta má integrovať, i *spôsobu*, ako by sa mal integrovať. A práve preto je zaujímavé sústrediť sa na podobu zobrazenia tejto postavy i mestskej spoločnosti ako celku.

Ako ukazuje i stručný príklad brnianskej stratégie, v rámci mestského plánovania je okrem definovania obyvateľa mesta popisovaná a cez tento popis konštruovaná odlišnosť skupín. Mestské plány popri definícii „obecného obyvateľa mesta“, reprezentanta mestskej väčšiny, poskytujú i „definíciu druhého“ (*other-definition* Castlesa a Davidsona [2000]), ktorý je v meste podľa plánovačov prítomný. Definícia i očakávania vzťahnuté k postave nositeľa inakosti nie sú formulované explicitne, ale vyjavujú sa prostredníctvom zobrazovania typov obyvateľov ako odlišných v jednotlivých častiach dokumentu. Hoci v prvej chvíli sa jednoduchým a základným *návodom* pre prináležanie ku skupine obyvateľov mesta Brna zdá byť zdieľanie vymenovaných

potrieb, v súvislosti s otázkami bezpečnosti, kultúry či sociálnej starostlivosti prevládnu charakteristiky odlišnosti nad zdieľaním základných potrieb a rozčlenia obyvateľov do oddelených kategórií, medzi ktorými sa zjavuje i príslušnosť k inému štátu či národu/národnosti.

Integrovaná mestská spoločnosť ako alternatíva národného štátu?

Nakoľko je preto možné nad mestom uvažovať ako nad alternatívnym zabezpečovateľom „spoločenskej integrácie“, aký je vzťah mestskej a národno-štátnej integračnej stratégie? A ako tieto stratégie súvisia s tvorbou reprezentácií miest a obyvateľov v mestských plánoch? Súčasné mestské plánovanie je činnosťou, ktorá prepája lokálnu správu s expertným urbanistickým plánovaním nadväzujúcim na tradície tejto disciplíny formovanej v 19. a 20. storočí. Plánovanie, ktoré je orientované na zmenu nielen fyzického, ale i sociálneho prostredia miest, kombinuje technické rozhodovanie s vytváraním predstáv priaznivého, vhodného a *hodnotného* života obyvateľov v mestách. V posledných desaťročiach získavajú v západnej Európe, a po páde železnej opony i v post-socialistickej Českej republike, mestské plány špecifickú podobu komplexných *strategických plánov rozvoja*, utváraných ako podklad či súčasť plánov územných. Tieto dokumenty, podobne ako tie, ktoré urbanisti a plánovači vytvárali v predchádzajúcich obdobiach, zahŕňajú reprezentácie mesta a jeho užívateľov a pokúšajú sa reflektovať a zohľadňovať rôznosť obyvateľov, ich potrieb i životných štýlov.

Upevňovanie a zlepšovanie image mesta a lokálnej identity je jedným z cieľov reprezentácií vyrovnávajúcich sa s novými úlohami, ktoré im ako správcom mesta pribúdajú v dôsledku meniacej sa úrovne štátnej garancie ekonomickej prosperity a roly štátu v určovaní ich rozvoja obce. Túto zmenu, ktorá sprevádza problémy európskych sociálnych národných štátov, priniesli do vzťahu štátu a mesta posledné desaťročia dvadsiateho storočia. Mestá sa v súčasnosti okrem iného zdajú byť postavené pred úlohu „integrovať“ svojich obyvateľov a legitimizovať lokálne rozhodovacie procesy aj poskytnutím na mesto viazanej identity. Vysporiadať s touto úlohou sa snažia i prostredníctvom mestských plánov ako podkladu či dokonca možného zdroja image mesta a seba-identifikácie obyvateľov. Proces vytvárania podobných integračných stratégií zahŕňajúcich obrazy (analýzy súčasného stavu i vízie budúcnosti) mesta a jeho administratívne vymedzenej spoločnosti sa tak do určitej miery podobá stratégii integrácie spoločnosti stotožňujúcej politickú a kultúrnu komunitu v národnom štáte, ktorá, zdá sa, stráca svoju účinnosť.

Odpovedať na otázku, či preto môžeme nad mestom uvažovať ako nad spoločenstvom, ktoré získava na význame v čase oslabovania národného štátu a poskytuje silnejúce alternatívne „úrovne občianskej identifikácie“, nie je až tak jednoduché. Napriek aktivitám a snahám miest vytvárať strategické dokumenty či politiky integrácie a posilňovať (či produkovať) výrazný lokálny image, sa prikláňam skôr k zápornej odpovedi. Ak sa totiž pozrieme na obraz mestskej spoločnosti, ktorý naznačuje dokument *Strategie pro Brno*, vidíme, že kategórie pôvodu v inom štáte či národnosti predchádzajú lokálnu príslušnosť obyvateľa k mestu a potenciálne ho vyčleňujú z obrazu „bežného obyvateľa“. Odlišné spôsoby zobrazovania skupín obyvateľov, ich „zakontextovanie“, ktoré ich oddaľuje od „bežných občanov“, môžu totiž byť práve následkom pretrvávania vnímania rozdielov medzi obyvateľmi mesta na základe „štátnej“ príslušnosti a inakosti, ktorá do iných krajín situuje ich „pôvod“. Ideál akejsi „jednotnej“ mestskej spoločnosti, ktorá tieto rozdiely prekoná, neexistuje ani v samotných textoch, ktoré

„ideálnu“ budúcnosť predstavujú. Ak prijmeme citované tvrdenia Françoise Choay, tak ho len ťažko môžeme očakávať v „skutočných“ priestoroch mesta. Plány rozvoja sú však pre náš text definované len ako záznam pohľadu zvláštnej skupiny aktérov mestského života a ako ich hodnotovo podmienená reprezentácia mestskej spoločnosti. I preto by snaha odpovedať na danú otázku výlučne na základe práce s vybraným dokumentom popisujúcim plány rozvoja mesta Brna bola príliš ambiciózna. Každopádne si však môžeme dovoliť tvrdenie, že v tomto dokumente prítomné expertné prehovory o meste a jeho budúcnosti, rovnako ako aj zrejmé rozčlenenie obyvateľov, zachovávajú i v teoretickmi popísanom novom kontexte rozdelenia na bližšie a vzdialenejšie skupiny, ktoré vychádzajú z predstavy dôležitosti príslušnosti k národnému štátu, predčiacej príslušnosti lokálne.

PodĎakovanie

Za komentáre a pripomienky k textu ďakujem školiteľovi Csabovi Szaló, Ph.D. a obom recenzentom *Sociálnych štúdií*.

Literatúra

- Balchin, P.; Sýkora, L.; Bull, G. (eds.) 1999. *Regional Policy and Planning in Europe*. London and New York: Routledge.
- Campbell, S.; Fainstein, S. S. 2003. „Introduction: The Structure and Debates of Planning Theory.“ In S. Campbell, S. S. Fainstein (eds.) *Readings in Planning Theory. 2nd Edition*. Blackwell Publishing, s. 1–16.
- Castles, S.; Davidson, A. 2000. *Citizenship and Migration*. London: Macmillan Press.
- Choay, F. 1996. *La règle et le modèle*. Paris: Éditions du Seuil.
- Choay, F. 1965. *L'urbanisme, utopies et réalités*. Paris: Éditions du Seuil.
- Frisch, M. 2002. „Planning as heterosexist project.“ *Journal of Planning Education and Research*, 21: 254–266.
- Hatziprokopiou, P. 2004. „Balkan Immigrants in the Greek City of Thessaloniki. Local Processes of Incorporation in an International Perspective.“ *European Urban and Regional Studies*, 11 (4): 321–338.
- Häussermann, H. 1996. „From the Socialist to Capitalist City: Experiences from Germany.“ In G. Andrusz, M. Harloe, I. Szelenyi (eds.) *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell, s. 219–231.
- Kazepov, Y. 2005. „Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements and the Challenge to Social Cohesion.“ In Y. Kazepov (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements and the Challenge to Social Cohesion*. Blackwell, s. 3–42.
- Koskela, H. 1999. *Fear, Control and Space: Geographies of Gender, Fear of Violence, and Video Surveillance*. Helsinki: Geography Institute at the University of Helsinki Publications.
- Le Galès, P. 2002. *European Cities: Social Conflicts and Governance*. New York: Oxford University Press.
- Mele, Ch. 2000. „The Materiality of Urban Discourse. Rational Planning in the Restructuring of the Early Twentieth Century Ghetto.“ *Urban Affairs Review*, Vol. 35, No. 5: 628–648.
- Musil, J. 2002a. „Co se děje s českými městy dnes.“ In P. Horská, E. Maur, J. Musil *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, s. 298–331.

- Musil, J. 2002b. „Urbanizace českých zemí a socialismus.“ In P. Horská, E. Maur, J. Musil *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, s. 237–297.
- Reynaud, T. A. J. 2004. „Migrants' Accounts of Rio. The Contribution of Affect to Remembering Place.“ *Space and Culture*, 7 (1): 9–19.
- Slovníkové heslo „Urban Planning“. In *Wikipedia, the Free encyclopedia* [on-line databáze]. HTML dokument [cit. 24. 9. 2006] dostupný z: http://en.wikipedia.org/wiki/Urban_planning
- Szaló, C. 2003. „Sociální inkluze a předpoklad kulturní zakotvenosti politické identity občanství.“ *Sociální studia*, 9, MU Brno: 35–50.
- Taylor, N. 1999. „Town Planning: ‚Social‘, not just ‚Physical‘?“ In C. H. Greed (ed.) *Social Town Planning*. London a New York: Routledge, s. 29–43.
- Taylor, N. 2003. *Urban Planning Theory since 1945*. London: SAGE.
- Temelová, J. 2005. „High Profile Buildings: Help-mates in International and Local Competition. The Case of Prague.“ In F. Eckardt (ed.) *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt am Main: Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften, s. 81–96.
- Thomas, J. M. 2003. „Educating Planners: Unified Diversity for Social Action.“ In S. Campbell, S. S. Fainstein (eds.) *Readings in Planning Theory. 2nd Edition*. Blackwell Publishing, s. 356–375.
- Young, I. M. 2003. „City Life and Difference.“ In S. Campbell, S. S. Fainstein (eds.) *Readings in Planning Theory. 2nd Edition*. Blackwell Publishing, s. 336–355.

Zdroje

Strategie pro Brno. Strategický plán rozvoje města Brna. 2002. Manažer rozvoje města. Útvar hlavního architekta MMB.

Autorka

Slavomíra Ferencuhová je doktorandka a odborná pracovníčka na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. V letech 2005 a 2006 byla odbornou pracovníčkou Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti FSS MU. Kontakt: ferencuh@fss.muni.cz